

Етапи реалізації програми фізичної реабілітації слабозорих та незрячих дітей дошкільного віку

*Навчально-науковий інститут охорони здоров'я
Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне)*

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомо, що патологічні зміни зорової функції накладають негативний вплив на весь процес розвитку дитини, формування особистості в цілому, роблять обмеженою її взаємодію з навколишнім світом. Якщо розглядати дитину як цілісну систему, яка постійно розвивається, то наслідки порушених функцій зорового аналізатора специфічно формують становлення рухових функцій, фізичного розвитку, ускладнюють організацію навчання [1, 8, 9].

З урахуванням необхідності підготовки до навчання в школі сліпі діти потребують реабілітаційного супроводу та чіткої спрямованості розвитку особистості. Отже, виникає потреба вирішення організації корекційного процесу цієї категорії дітей для забезпечення умов ефективної фізичної реабілітації, повноцінної життєдіяльності, соціальної інтеграції.

У зв'язку з цим визначення методологічних основ та етапності реалізації програми фізичної реабілітації сліпих і слабозорих дітей вимагає особливої уваги. Навчання цілеспрямованих рухових дій у передшкільний період дітей із цією патологією набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Якщо розглядати виховання дітей з типовим розвитком, то вже в трирічному віці діти здатні розрізняти просторові напрями від себе: управо-уліво, перед (попереду), по (ззаду), угорі-унизу. Первинні уявлення про напрямки простору, які засвоює трирічна дитина, пов'язані з власним тілом [2]. В умовах відсутності інформації, яка зазвичай надходить від зорового аналізатора, у незрячих дітей такі функції, як орієнтування в просторі, ігрова діяльність, локомоції, вимагають спеціального навчання й уміння активно використовувати інші збережені сенсори. Лише в цьому випадку можливе формування в дітей цієї категорії узагальненого уявлення засвоюваного простору [1].

Досліджено [3], що в сліпих дітей спостерігаємо страх перед пересуванням у просторі. Це зумовлено тим, що в них, зазвичай, утруднене формування основних рухів, таких як повзання та ходьба. Вони потребують постійного озвучування навколишнього оточення, фізичного й вербального супроводу дорослого. У разі, коли дитина намагається ходити самостійно, вона наштовхується на різні предмети, травмується, отримуючи негативний руховий досвід [4].

В основу розвитку рухових функцій, уміння орієнтуватися в просторі в незрячих дошкільнят, як і в їхніх здорових однолітків покладено ігрову діяльність [1, 4, 5]. За дослідженнями, ігрова діяльність сліпої дитини є досить специфічною, обмеженою, оскільки відбувається на звуженій сенсорній основі [2, 7].

Відзначається [3], що сліпі діти при самостійній ходьбі не можуть правильно розподілити м'язове навантаження та, як наслідок, відчувають значну напругу, невпевненість, скутість рухів. Дитина змушена під час ходьб всі свої зусилля й увагу спрямовувати на те, щоб уникнути перешкод, падіння, травмування. Виникає страх самостійного пересування, який посилюється в ситуації незнайомого оточення, зростає невпевненість у власних силах. Батьки, щоб убезпечити дитину, приділяють надмірну опіку, що може несприятливо впливати на формування особистості дитини.

Постає необхідність навчити сліпу дитину правильно рухатися, за можливості – використовувати тростину під час ходьби, за допомогою збережених аналізаторів (слуху, нюху, дотику й т. ін.) розпізнавати навколишні предмети, їх призначення та розміщення.

Отже, формування рухових функцій, орієнтаційних уявлень, ігрової діяльності незрячої дитини вимагає цілеспрямованого реабілітаційного втручання.

Мета дослідження – визначити організаційно-методичні особливості реалізації програми фізичної реабілітації сліпих дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження – проаналізувати спеціальну науково-методичну літературу з проблеми дослідження; визначити спрямованість, завдання, засоби поетапного реабілітаційного супроводу слабозорих дітей із тотальною сліпотою.

Для виконання поставлених завдань застосовували такі *методи дослідження*, як аналіз і синтез наукових літературних джерел, клінічного практичного досвіду роботи з цією нозологічною групою дітей, педагогічне спостереження, узагальнення та систематизація отриманих результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Протягом дослідження, яке тривало чотири роки, довготривалі завдання програми фізичної реабілітації незрячих дітей було розділено на кілька етапів, які послідовно виконували завдання розвивальної, компенсаторної, корекційної спрямованості. Кожен із них передбачав своє завдання, специфіку, терміни й спільну мету – сформувати соціально інтегровану особистість, зокрема готову до навчання в школі.

Завданням першого етапу, який тривав протягом першого року життя дітей із тотальною сліпотою, передбачалося формування рухових функцій за принципом онтогенетичної послідовності. Особливе значення приділяли навчання повзання рачки, сидіння, підйомів біля опори, ходьби біля опори, самостійної ходьби. Увагу приділяли розвитку дрібної моторики. Комплекси вправ супроводжувались обов'язковим словесним озвученням рухових дій [4].

Протягом другого етапу формування рухових функцій, який продовжувався протягом раннього віку, здійснювали заходи, спрямовані на вдосконалення якості локомоцій, навчання координованих рухів під час ходьби (права рука – ліва нога), ознайомлення з домашнім мікропростором і його поступовим розширенням для самостійного переміщення, недопущення появи страху перед новою просторовою ситуацією. Процес виховання рухових функцій, навчання орієнтуватися в знайомому й новому просторі відбувався за рахунок слухового та тактильного аналізаторів, словесного ознайомлення, розпізнавання предметів за допомогою тактильного обстеження [5].

Особливу увагу приділяли навчання дитини таких орієнтаційних понять, як управо, уліво, уверх, униз. У процесі виконання рухових дій вивчали назви частин тіла, озвучували дії, здійснювали опис предметів, їх форми, властивості, легкі вони або важкі, великі чи маленькі. Комплекси вправ передбачали поліпшення рівноваги, координації, зміцнення м'язів ніг, профілактику порушення постави [5].

Відомо, що формування рухового компонента в незрячих відбувається значно повільніше, оскільки він залежить від моторного досвіду [2]. Водночас досліджено [6], що дефект зору неминуче відбивається на розвитку пізнавальної діяльності, рухової функції дітей, що ускладнює засвоєння ними інформації, котра надходить ззовні. У зв'язку з цим потрібне постійне спостереження за правильністю виконання рухових дій, побутових навичок для формування правильного кінestetичного образу. Тому вправи виконували в помірному або середньому темпі. Таким чином можна вчасно коригувати рухове завдання, проводити словесний супровід його виконання, уточнювати умови виконання.

Наступний (третій) етап мав на меті підготовку дітей в умовах відсутності інформації зорового аналізатора до школи, самостійного переміщення в навчальному закладі, а також максимально можливого на вулично-дорожній території. Протягом третього етапу реалізації програми фізичної реабілітації застосовували вправи для формування просторових уявлень про об'єкти навколишнього оточення, спосіб їх використання при орієнтуванні. З огляду на алгоритм навчання просторових уявлень у дітей із типовим розвитком [2, 6, 8], формування орієнтації в просторі незрячих дітей проводили в такій послідовності: визначення просторового розміщення предметів відносно самого себе; виконання рухів за вказаним напрямом; установлення просторових відносин між предметами, об'єктами стосовно себе; визначення просторових співвідношень між 2–3 предметами [6].

Комплекси вправ передбачали застосування гімнастичних предметів (м'яча, обруча, гімнастичної палиці), їх підкидання вгору, уперед, заховування за спину, підняття-опускання, знаходження. Гімнастичні вправи на координацію передбачали одночасне застосування правих і лівих сторін тіла, вправи на поліпшення рівноваги виконували за допомогою нестійкої поверхні, використовували лазіння по сходах. Обов'язковими до виконання були стрибки, ходьба різними видами кроків, переступання через різні за висотою, розміщенням, довжиною перешкоди. Вправи з обручем, гімнастичною палицею, спуск із гірки емоційно піднімали фон заняття.

Оскільки неможливість наочного показу обмежувала можливість навчання нових вправ, то засвоєння рухових дій відбувалося за такою схемою: називалася вправа, яку потрібно вивчити, проводили її словесний опис, за необхідності здійснювали тактильний супровід і корекцію виконання цієї вправи з докладним роз'ясненням. Такий підхід до навчання рухових дій сліпих дітей сприяв створенню в них правильного кінestetичного образу, уявлення про послідовність дій. Додатковий опис рухової діяльності для уточнення створеного образу, багаторазове повторення

рухового завдання в повільному темпі, корекція й супровід виконання щодо загальних помилок сприяли засвоєнню вправ і побутових умінь.

Ефективним вирішенням навчання рухових дій було виконання імітаційних вправ, кожна з яких мала свою відповідну назву. Це дало змогу дітям розширити уявлення про навколишній світ, зрозуміти характер пересування тварин, птахів, водоплавних. Виконання різними способами рухових дій сприяло вдосконаленню моторного досвіду, задіявало велику кількість груп м'язів, покращувало координаційні здібності, рівновагу, урізноманітнювало спосіб виконання рухової функції.

Для розвитку ігрової діяльності, удосконалення дрібної моторики, тактильного відчуття під час третього етапу реалізації програми фізичної реабілітації застосовували дитячі іграшки: посудку, ляльки, тварини. Це сприяло поліпшенню функціонування рук, тактильного відчуття, уміння розпізнавати предмети за дотиком; вивчали назви звірів, їх частини тіла. Таке систематичне використання озвучених рухових дій сприяло формуванню побутових уявлень і вмінь.

Особливу увагу приділяли контролю якості ходьби та її корекції в цій нозологічній групі дітей. Педагогічне спостереження дало підставу зробити висновок, що під час вивчення незнайомого простору дитина використовує руки, простягаючи їх уперед, щоб уникнути ударів. Якщо цей руховий стереотип використовується систематично, то це призводить до порушення постави, голова постійно опущена, спина кругла, кроки дрібні, порушення рівноваги, координації рухів. При спробі не застосовувати руки, дитина йде значно повільніше, широко розставляючи ноги, спостерігається недосконала координація, ще більше порушується орієнтація в просторі.

У період дошкільної підготовки важливою є реалізація способів корекції таких порушень. Виникає потреба формувати самостійність дитини, навчити її уникати небезпечних предметів, перешкод. Альтернативним розв'язанням цієї проблеми може бути навчання дитини дошкільного віку ходьби за допомогою тростини. Навчившись управляти тростиною в процесі ходьби, дитина розуміти, що розміщено навколо неї, без боязні буде самостійно розширюватиме свій мікропростір, вивчатиме «низькі» й «високі» перешкоди. Це сприятиме її мобільності, розширенню уявлення про навколишній світ, соціальної інтеграції.

Досягнення цієї мети теж вимагає етапного рішення: підготувати дитину до розуміння ефективності застосування тростини; подолати моральну неготовність батьків і членів суспільства.

Отже, у процесі фізичної реабілітації сліпих дітей дошкільного віку звертали увагу на урізноманітнення рухової діяльності; виховання знань і навичок функціонування й застосування на практиці рухового завдання; способи вирішення виконання рухової функції.

Як засвідчила практика, процес засвоєння рухових дій сліпими дітьми вимагає чіткої послідовності, деталізації, значно більшого часу для навчання й автоматизації локомоцій, розуміння їх функціонального застосування, порівняно з дітьми зі збереженим зором.

Отже, удосконалення якості ходьби, орієнтування в просторі в дітей із відсутністю зорового аналізатора пов'язано з низкою труднощів, які повинні бути подолані в процесі реабілітаційно-розвиткової роботи, розпочатої відразу після встановлення діагнозу.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можемо зробити такі висновки: реабілітаційний супровід слабозорих і сліпих дітей складається з етапів, які мають свою мету, завдання й зміст занять, з урахуванням вікових, когнітивних факторів та анамнезу; запропонована поетапна реалізація довгострокових і короткострокових завдань програми фізичної реабілітації дає змогу створити в дітей адекватне уявлення про рухові функції, якість їх виконання й застосування; для позитивного результату реабілітаційно-корекційного впливу на рівень виконання конкретної рухової функції потрібне формування потреби її застосування в повсякденному житті дитини; впровадження програми фізичної реабілітації в програму дошкільної підготовки сліпих дітей сприяє розвитку якісних і кількісних характеристик виконуваних локомоцій та процесу формування рухових умінь і побутових навичок, розвитку їхнього фізичного стану загалом.

Перспективи подальших досліджень. Актуальною залишається розробка поетапної методики навчання незрячої дитини ходьби за допомогою тростини для забезпечення її готовності до навчання в школі й соціальної інтеграції, активності та участі в загальношкільному житті.

Джерела та література

1. Дружинина Л. А. Коррекционная работа в детском саду для детей с нарушениями зрения: метод. пособие. Москва: Экзамен, 2006. 159 с.
2. Занятия по развитию ориентировки в пространстве у дошкольников с нарушениями зрения: метод. Рек. / [сост. Л. А. Дружинина и др.; науч. ред. Л. А. Дружинина]. Челябинск: АЛИМ, Изд-во Марины Волковой, 2008. 206 с.
3. Люблинская А. А. Особенности освоения пространства детьми дошкольного возраста. *Формирование восприятия пространства и пространственных представлений у детей*. Москва: АПН РСФСР, 1956. Вып. 86. С. 47–62.
4. Нагорна О. Б. Розвиток загальної моторики сліпих та слабозорих дітей першого року життя. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт: журнал/уклад*. А. В. Цьось, А. І. Альошина. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. Вип. 15. С. 97–100.
5. Нагорна О.Б. Аспекти комплексної програми з фізичної реабілітації сліпих дітей раннього віку. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт: журнал/уклад*. А. В. Цьось, А. І. Альошина. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. Вип. 16. С. 152–156.
6. Подколзина Е. Н. Особенности пространственной ориентировки дошкольников с нарушением зрения. *Дефектология*. 2008. № 4. С. 64–68.
7. Феоктистова В. А. Воспитание слепых детей дошкольного возраста в семье. Москва: Логос, 1993. 78 с.
8. Formela M., Skalski D., Grygus I., Nesterchuk N., Lizakowski P. Bezpieczeństwo społeczności lokalnych w kontekście roli rodziny i szkoły w organizacji czasu wolnego dzieci i młodzieży. *Medycyna i społeczeństwo*. 2018. P. 113–125.
9. Mykhaylova N., Grygus I. Improving physical performance in children with congenital clubfoot. *The journal of orthopaedics trauma surgery and related research*. Quarterly. № 3 (33). 2013. P. 53–58.

References

1. Druzhinina, L. A. (2006). Correctional work in the kindergarten for children with visual impairment: Methodical allowance. Moscow: Exam, 159 pp.
2. Activities on the development of orientation in space for preschool children with visual impairment. Methodical recommendations. [comp. L. A. Druzhinina and others; scientific edit L. A. Drizhinina (2008)]. Chelyabinsk: ALIM, ed. Marina Volkova, 206 p.
3. Lublinskaya, A. A. (1956). Features of the development of space by children of preschool age. Formation of perception of space and spatial concepts in children. Moscow: APS of the RSFSR. P. 47–62.
4. Nagornaya, O. B. (2014). Development of the general motor skills of the blind and visually impaired children of the first year of life. *Youth scientific bulletin of the Lesia Ukrainka Eastern European National University. Physical education and sports: magazine. layout*. AV Tsos, AI Aleshina. Lutsk: Eastern Europe. nats Untitled Lesia Ukrainka. Vip. 15. P. 97–100.
5. Nagornaya, O. B. (2014). Aspects of a comprehensive program for the physical rehabilitation of blind toddlers. *Youth scientific bulletin of the Lesia Ukrainka Eastern European National University. Physical education and sports: magazine. layout*. AV Tsos, AI Aleshina. Lutsk: Eastern Europe. nats Untitled Lesia Ukrainka, Vip. 16. P. 152–156.
6. Podkolzina, E. N. (2008). Features of spatial orientation of preschool children with visual impairment. *Defectology*. No. 4. P. 64–68.
7. Feoktistova, V. A. (1993). Education of blind children of pre-school age in the family. Moscow: Logos. 78 p.
8. Formela, M., Skalski, D., Grygus, I., Nesterchuk, N., Lizakowski, P. (2018). Safety of the local communities in the context of the role of the family and the school in the organization of the leisure time of children and teenagers. *Medycyna i społeczeństwo*. 113–125 [in Polish].
9. Mykhaylova, N., Grygus, I. (2013). Improving physical performance in children with congenital clubfoot. *The journal of orthopaedics trauma surgery and related research*. Quarterly. № 3 (33). P. 53–58.

Анотація

У статті висвітлено проблеми розвитку рухових функцій дітей зі слабозорістю та тотальною сліпотою. Отже, формування рухових функцій, орієнтаційних уявлень, ігрової діяльності незрячої дитини вимагає цілеспрямованого реабілітаційного втручання. **Мета дослідження** – визначити організаційно-методичні особливості реалізації програми фізичної реабілітації сліпих дітей дошкільного віку. **Завдання дослідження** – проаналізувати спеціальну науково-методичну літературу з проблеми дослідження; визначити спрямованість, завдання, засоби поетапного реабілітаційного супроводу слабозорих і з тотальною сліпотою дітей. Розглянуто етапи фізичної реабілітації дітей із порушеними функціями зорового аналізатора в процесі навчання цілеспрямованих рухових дій. Акцентовано увагу на необхідності покращення якості ходьби незрячих дітей дошкільного віку та формуванні участі й активності, а також незалежності в побуті. Відзначено, що чим більше аналізаторних систем задіюється в процесі сприйняття та оволодіння руховими діями дітьми з вадами зору, тим цілісніше й повніше уявлення про них, ефективніше

відбувається процес корекційного навчання та вдосконалення моторних функцій. Розглянуто етапи формування просторового орієнтування, ігрової діяльності сліпих дітей. Запропоновано способи покращення локомоцій незрячих дошкільнят засобами фізичної реабілітації. Реабілітаційний супровід слабозорих і сліпих дітей складається з етапів, які мають свою мету, завдання та зміст занять з урахуванням вікових, когнітивних факторів й анамнезу; запропонована поетапна реалізація довгострокових і короткострокових завдань програми фізичної реабілітації дає змогу створити в дітей адекватне уявлення про рухові функції, якість їх виконання й застосування.

Ключові слова: дошкільники з порушеннями зору, сліпі діти, просторове орієнтування, ігрова діяльність, локомоції, фізична реабілітація, рухова дія, етапи корекції, моторні функції.

Игорь Григус, Ольга Назорная, Людмила Примачок, Наталия Небова, Александр Николенко. Этапы реализации программы физической реабилитации слабовидящих и незрячих детей дошкольного возраста. В статье освещаются проблемы развития двигательных функций детей слабовидящих и с тотальной слепотой. Таким образом, формирование двигательных функций, ориентационных представлений, игровой деятельности незрячего ребенка требуют целенаправленного реабилитационного вмешательства. **Цель исследования** – определить организационно-методические особенности программы физической реабилитации слепых детей дошкольного возраста. **Задачи исследования** – проанализировать специальную научно-методическую литературу по проблеме исследования; определить направленность, задачи, средства поэтапного реабилитационного сопровождения слабовидящих детей с тотальной слепотой. Рассмотрены этапы физической реабилитации детей с нарушениями функциями зрительного анализатора в процессе обучения целенаправленным двигательным действиям. Акцентируется внимание на необходимости улучшения качества ходьбы незрячих детей дошкольного возраста и формирование участия, активности а также независимости в быту. Отмечается, что чем больше анализаторных систем задействуется в процессе восприятия и овладения двигательными действиями детьми с нарушениями зрения, тем целостнее и полнее представление о них, эффективнее происходит процесс коррекционного обучения и совершенствования моторных функций. Рассматриваются этапы формирования пространственной ориентировки, игровой деятельности слепых детей. Предлагаются пути улучшения локомоций незрячих дошкольников средствами физической реабилитации. Обобщая результаты исследования, можем сделать следующие выводы: реабилитационное сопровождение слабовидящих и слепых детей состоит из этапов, которые имеют свою цель, задачи и содержание занятий с учетом возрастных, когнитивных факторов и анамнеза; предложенная поэтапная реализация долгосрочных и краткосрочных задач программы физической реабилитации позволяет создать у детей адекватное представление о двигательных функциях, качестве их исполнения и применения.

Ключевые слова: дошкольники с нарушениями зрения, слепые дети, пространственное ориентирование, игровая деятельность, локомоции, физическая реабилитация, двигательное действие, этапы коррекции, моторные функции.

Ihor Hryhus, Olha Nahorna, Lyudmyla Prymachok, Nataliya Nebova, Oleksandr Nikolenko. Stages of Implementation of the Program of Physical Rehabilitation of Visually Impaired and Blind Children of Preschool Age. The article deals with the problems of development of motor functions of children with low vision and total blindness. Thus, the formation of motor functions, orientation representations, and the gaming activity of the blind child requires purposeful rehabilitation intervention. The purpose of the study: to determine the organizational and methodical features of the program of physical rehabilitation of blind children of preschool age. **Objectives of the study:** to analyze special scientific and methodological literature on the research problem; to determine orientation, a task, means of phased rehabilitation of the visually impaired children with total blindness. The following research methods, such as the analysis and synthesis of scientific literary sources, clinical practical experience of working with this nosological group of children, pedagogical observation, generalization and systematization of the results of the research were used to solve the problems. The stages of physical rehabilitation of children with impaired functions of the visual analyzer in the process of training of purposeful motor actions are considered. The emphasis is on the need to improve the quality of walking of blind children of preschool age and the formation of participation and activity, as well as independence in everyday life. It is noted that the more analyzer systems are used in the process of perceiving and mastering motor activity by children with visual impairments, the more holistic and complete representation of them, the process of correction training and improvement of motor functions is effective. The stages of formation of spatial orientation, playing activity of blind children are considered. The ways of improvement of locomotions of blind preschoolers by means of physical rehabilitation are offered. Summarizing the results of the study, we can draw the following conclusions: rehabilitation of visually impaired and blind children consists of stages, which have their goals, tasks and content of classes, taking into account age, cognitive factors and anamnesis; the proposed phased implementation of long-term and short-term tasks of the program of physical rehabilitation allows children to create an adequate understanding of motor functions, the quality of their implementation and application; for the positive result of rehabilitation and correctional influence on the quality of performance of a specific motor function, it is necessary to form the need for its application in the everyday life of the child; implementation of the program of physical rehabilitation in the program of preschool preparation of blind children contributes to the development of qualitative and quantitative characteristics of the performed locomotions and the process of formation of motor skills and everyday skills, the development of their physical condition in general.

Key words: preschool children with visual impairment, blind children, spatial orientation, play activity, locomotion, physical rehabilitation, motor performance, correction stages, motor function.